

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Veranderend kunstenaarschap : de rol en betekenis van de kunstenaar in participatieve kunstpraktijken

Visser, R.J.

Citation

Visser, R. J. (2018, November 1). *Veranderend kunstenaarschap : de rol en betekenis van de kunstenaar in participatieve kunstpraktijken*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/66670>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/66670>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/66670> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Visser, R.J.

Title: Veranderend kunstenaarschap : de rol en betekenis van de kunstenaar in participatieve kunstpraktijken

Issue Date: 2018-11-01

III 'Noorderling' Participatieve kunstpraktijk in Leiden Noord 2014-2015

Kunstenaars: PS |Theater

De Kooi is één grote familie. Als je erbij hoort tenminste.....
Tegeltjeswijsheid van een bewoner van Leiden Noord, 2015

Afbeelding 3.18 Tegels gemaakt tijdens muziektheatertour 'Noorderling'. Foto: Rina Visser 2015

III.1 De context

Politiek en sociaal engagement

In Leiden Noord wordt in de periode 2014–2019⁹⁷ een groot deel van de wijk afgebroken en nieuwbouw gerealiseerd van ruim vierhonderd woningen. De wijk zal een mix worden van oude en van nieuwe bewoners. Door de bouw van onder andere veel appartementen zullen andere doelgroepen worden binnengehaald. De huidige bewoners zullen zowel fysiek als emotioneel last ondervinden van het gehele bouwproces. Het hart van de wijk zal immers verdwijnen. Om een positieve impuls aan de wijk in transitie te geven, organiseert bouwbedrijf Heijmans met het Cultuurfonds Leiden in 2013 het festival Noorderliefde. De inzet van kunst en cultuur in het vernieuwings- en veranderingsproces van dit gebied wordt gebruikt om zowel de oude als de nieuwe bewoners te laten ervaren dat kunst- en cultuurprojecten een maatschappelijke rol spelen in Leiden.

Als Michaël Roumen, de voormalige cultuurmakelaar van het Cultuurfonds Leiden⁹⁸ van de bouwplannen verneemt ziet hij kansen voor de Leidse cultuurmakers. Hij benadert Heijmans met de vraag: *Hoe ga je dit aanpakken? Ga je net als je concurrenten glossy magazines drukken of ben je geïnteresseerd in een spannende samenwerking met de cultuursector?* (Roumen, persoonlijk interview 2015)

⁹⁷ www.heijmans.nl/nl/projecten/het-plein-van-leiden/ gezien 2 mei 2016

⁹⁸ Michael Roumen was tot begin 2016 directeur en cultuurmakelaar van het Cultuurfonds Leiden.

Met deze proactieve benadering die *vrijwel geen enkele ander fonds zo doet* aldus Roumen, weet hij de interesse te wekken van het bouwbedrijf.

[...] Toen heb ik ze voorgesteld: als jullie nu een bepaald bedrag in mijn Fonds storten, dan ga ik voor tweemaal zoveel programmeren in dat gebied. Dan gaan we in de Leidse cultuursector shoppen met dat geld en gaan we daarmee (RV inzet van kunst) jullie gebiedsontwikkeling een positieve impuls geven door daarmee voor de mensen die er wonen op een positieve manier die bouw een ander karakter te geven. Dat het niet alleen bouwoverlast is maar dat we het ook aangrijpen als moment om daar inhoudelijk bij stil te staan. (Roumen, persoonlijk interview 2015)

De cultuurmakelaar geeft daarmee aan dat de inzet van kunst- en cultuuractiviteiten niet alleen bedoeld is als goedmaker voor de bouwoverlast, maar dat het ook aangegrepen wordt als een moment om inhoudelijk bij de veranderingen stil te staan. Het gaat immers om het verbinden van mensen tijdens de transitie. (Roumen, persoonlijk interview 2015)

Het Fonds ziet als meerwaarde voor de Leidse cultuursector van een dergelijke samenwerking, dat het cultureel ondernemerschap hierdoor wordt aangewakkerd. En dat sluit naadloos aan bij de doelstelling van het Cultuurfonds.

[...] Het Cultuurfonds is gericht op het versterken van de cultuursector op structurele wijze dus de sector sterker maken in ondernemingen, minder afhankelijk van alleen de traditionele overheidssubsidie. In die zin zijn wij niet een traditionele geldschieter, maar functioneren wij vaak ook als opdrachtgever, als oliemannetje en als makelaar. Als directeur van het fonds is mijn titel officieel cultuurmakelaar. Dus alles wat we doen, doen we om die cultuursector te versterken. (Roumen, persoonlijk interview 2015)

[...] De meerwaarde voor bouwbedrijf Heijmans zal de mediawaarde zijn van de te organiseren activiteiten, die nieuw publiek op de been zullen brengen. (03, persoonlijk interview 2015)

Het Cultuurfonds gaat na de positieve reactie van Heijmans samen met Wijken voor Kunst,⁹⁹ het cultuurprogramma van de stad Leiden, een alliantie aan met bouwbedrijf Heijmans. Wijken voor Kunst ondersteunt culturele projecten ter versterking van het culturele klimaat van de Leidse wijken en om mensen door middel van kunst anders tegen hun woonomgeving aan te laten kijken (PS|theater 2013, 3) vanaf 2014 ligt de focus meer op de inzet van kunst en cultuur in wijken waar al langere tijd wordt gebouwd en/of gerenoveerd. Samen met de Gemeente Leiden en woningcorporaties wordt bekeken hoe er het best kan worden ingespeeld op (grootschalige) veranderingen. Het

⁹⁹ Wijken voor Kunst is eind 2015 opgeheven door het ophouden van subsidies. In totaal zijn er meer dan 60 projecten gerealiseerd tussen 2009 en 2015. In de conferentie UITWIJKEN! In oktober 2015 is een basis gelegd voor overdracht van kennis, ervaring en het maken van nieuwe verbindingen om zorg te dragen voor kunst en cultuur als verbindende factoren in de Leidse wijken.

door Heijmans ter beschikking gestelde bedrag voor kunst en cultuuractiviteiten zal door het Cultuurfonds Leiden worden verdubbeld. Met dit bedrag wordt er met Leidse makers kunst en cultuur geprogrammeerd. Door deze gezamenlijke aanpak krijgt het Leids cultureel ondernemerschap een impuls.

Het stadsgezelschap van Leiden, PS|theater krijgt in 2014 van de alliantie de opdracht om in Leiden Noord een theaterproject te starten. De vraag past uitstekend binnen hun project de 'Atlas van Leiden'¹⁰⁰ en het thema voor 2015, Het Geloof van Leiden. PS|theater is in 2012 door Wijken voor Kunst aangetrokken als stadsgezelschap van Leiden. Vanaf het begin zoekt het gezelschap duidelijk een verbinding met deze stad. In de projecten staat het vertellen én doorvertellen van verhalen en het creëren van ontmoetingen centraal.

Afbeelding 3.19 Finale 'Noorderling' bij De Atlas. Foto: Rob Overmeer 2015

'In 'De Atlas van Leiden' verzamelt PS|theater het narratief erfgoed van Leiden en ontsluiten dit archief door de verhalen vorm te geven in tot de verbeelding sprekende projecten en voorstellingen. Het professioneel artistieke perspectief dat PS|theater hiermee toevoegt, maakt dat de verhalen de anekdote ontstijgen en toegankelijk worden voor een breder publiek. PS|theater zoekt dus vormen waardoor verhalen opgeroepen, verzameld en doorverteld worden. Hierdoor ontstijgt het individuele verhaal de persoonlijke context en krijgt het een universeel karakter, waarmee het wordt teruggegeven aan de stad. Het Kleine verhaal gaat deel uitmaken van het Grote Verhaal.' ("PS|theater Doet Het Anders: Marketing Als Startpunt van Het Werk" 2014)

¹⁰⁰ 'De Atlas van Leiden' wordt uitgevoerd van 2012-2016. PS|Theater zal de stad in kaart brengen aan de hand van vier thema's: in 2013 Het Verdriet van Leiden, in 2014 De Hoop van Leiden, in 2015 Het Geloof van Leiden en tot slot in 2016 Het Verlangen van Leiden.

Met de tot huiskamer omgebouwde bouwkeet 'De Atlas', strijkt PS|theater in februari 2015 neer op het Kooiplein in Leiden Noord, midden in de nieuwbouw. Drie maandenlang zullen de theatermakers, in het kader van het themajaar van de Atlas, Het Geloof van Leiden, op zoek gaan naar de pijlers die houvast bieden in het leven. Waar steunt een samenleving in verandering op? Met de verzamelde verhalen, ervaringen en anekdotes wordt een muzikale theaterroute 'Noorderling' vormgegeven, die op locatie wordt gespeeld.

III.2 Het proces

De rol en betekenis van de kunstenaar

De aanpak van PS|theater kenmerkt zich door een in de loop van de jaren doorontwikkelde wijkgerichte methodiek van verzamelen, verdiepen en vertalen. Ze gaan steeds op zoek naar het DNA van een wijk. Als artists-in-residence ontleden ze de wijk door zes weken lang op een bijzondere manier verhalen op te halen, samen met bewoners, ondernemers, maatschappelijk organisaties en alles wat met die wijk te maken heeft. Met de verzamelde geschiedenissen maken de theatermakers vervolgens een vertaalslag, die uitmondt in een muziektheaterproductie.

Het traject van 'Noorderling' begint eind 2014 met een voortraject van twee maanden. Daarin doen de theatermakers vooronderzoek naar de wijk en vindt er afstemming plaats met de opdrachtgevers.

[...] Er is enorm veel voorwerk. Ik ga niet een wijk binnen stappen als je niet weet waar de spilfiguren zitten. Dat je weet bij wie je moet aankloppen, en wie de sleutelfiguren zijn. Dat zijn in een wijk toch bepaalde mensen, een wijkagent, een buurtcoach, een buurtvereniging, een religieuze instantie of in de Kooi, de Albert Heijn, die ook een sociale functie daar heeft bijvoorbeeld. (k4, persoonlijk interview 2015)

In het voortraject legt PS|theater met hun drie opdrachtgeverspartners, de kaders van het project vast. Bouwbedrijf Heijmans, het Cultuurfonds Leiden en Wijken voor Kunst fungeren als de opdrachtgevers van het project en de belangrijkste financiers. Wijken voor Kunst zal het aanspreekpunt zijn en een coachende rol vervullen gedurende het maakproces. Het project past goed in het nieuwe beleid van Wijken voor Kunst waarin alleen die activiteiten worden ondersteund, die aansluiten bij veranderingen in wijken.

In het voortraject wordt door de theatermakers een eerste verkenning in de wijk uitgevoerd. Het wordt duidelijk dat er twee belangrijke groepen zijn in de Kooiwijk. Naast de groep van oorspronkelijke bewoners, de 'Kampers', is er de groep 'andere culturen'. De Turkse gemeenschap is daarvan een van de grootste. Tijdens de verkenning worden contacten gelegd met een aantal belangrijke organisaties en personen in de wijk, zoals het buurthuis, de muziekschool, en met de moskee.

[...] Dus als je die sleutelfiguren al enigszins hebt, dan begint er een raderwerk te ontstaan wat zich stilletjes aan ontplooit. Dat kan ook zo'n beetje spaak lopen. Een spilfiguur heeft soms ook andere verwachtingen, ook andere ideeën ontstaan. Dan kan het de vraag zijn of jij aan die verwachtingen kan voldoen, maar het kan ook zo zijn dat het die verwachting voorbijstreeft. (k4, persoonlijk interview 2015)

Samen met de alliantiepartners wordt een keuze in de sleutelfiguren gemaakt, zoals welke organisaties of personen als steunpilaren¹⁰¹ zullen fungeren. Specifieke afspraken worden gemaakt over de opening van het project, de speeldata, de kaartverkoop, plaatsing van de keet etc. Ook worden belangrijke zaken als publiciteit en financiën afgestemd. Marketing speelt bij PS|theater een belangrijke rol. Artistiek leider Pepijn Smit heeft daar specifieke ideeën over. "Marketing is een artistiek inhoudelijk proces" benadrukt hij. Het is het startpunt van ons werk en even belangrijk als de zakelijke en productionele kant. Dat maakt het werk ook heel erg leuk, vindt hij. Als stadsgezelschap is de band met de stad heel belangrijk. Het maken begint dan ook bij het betrekken van de stad. ('PS|theater Doet Het Anders: Marketing Als Startpunt van Het Werk' 2014)

[...] Dat hele voorwerk, dat ontplooit al een bepaalde kaart van waar je kunt aankloppen om dingen gedaan te krijgen, En je hebt die kanalen ook nodig om een eerste ruchtbaarheid te geven aan je project. Grote partners als Cultuurfonds, of de Gemeente, de bouwer Heijmans die zeggen ja, hier gaan wij in en wij als gezelschap natuurlijk ook en je hebt ook de mensen van daar [RV de wijk] nodig. (k4, persoonlijk interview 2015)

De periode van het werken in de wijk begint in februari 2015. Op het Plein wordt het mobiele theater 'De Atlas' gestationeerd. Het zal de komende zes weken het ontmoetingspunt zijn voor de theatermakers en de wijkbewoners. Na de feestelijke aftrap met een speciaal voor de wijk geschreven lied, kunnen de theatermakers beginnen met het verzamelen van het materiaal. Een cruciaal aspect in het proces van verzamelen is het benaderen en uitnodigen van wijkbewoners om hun verhaal te vertellen. Daarvoor hebben de theatermakers tijdens voorgaande projecten een aantal manieren ontwikkeld die ze 'tactieken' noemen.

[...] De afgelopen twee jaar hebben we wel degelijk een tactiek. De vraag waar we de wijk mee in gaan is gekoppeld aan het Atlasthema van het jaar. Dit jaar onderzoeken we het Geloof van Leiden wat meer is dan religie is. Een houvast, wat zijn de steunpilaren, want wat is nog zeker in deze veranderende tijd. Met een vraag daaromheen ga je de wijk in. Dat is de tactiek. Je gaat onderzoeken wat de steunpilaren van deze wijk zijn. (k3, persoonlijk interview 2015)

¹⁰¹ Steunpilaar: een organisatie, persoon, familie of vereniging waarover wij een theaterportret maken (PS|Theater 2014)

De eerste tactiek is om mensen via hun mobiele theater 'De Atlas' te verleiden naar binnen te komen voor een kopje koffie of thee en tegelijkertijd hun verhaal te doen. Gedurende de zes weken dat er narratief materiaal verzameld wordt, staat 'De Atlas' op een centrale plek in de wijk. In dit geval op het Plein. Buiten staat een bord 'Kom vooral binnen' en de deur staat altijd open. Niet iedereen wordt daarmee echter gestimuleerd om naar binnen te gaan.

De tweede tactiek is dat de theatermakers een zogenaamde ode-estafette door de wijk brengen. Ze schrijven bij de start van het traject een lied, een ode, met de bedoeling iemand in het zonnetje te zetten.

[...] Eigenlijk zeg je in dat lied van, ik vind dat je iets speciaals doet of dat je belangrijk bent voor de wijk. De mensen kunnen iemand aanmelden voor die ode. Dan zeggen ze bijv. mijn buurman, die staat altijd voor me klaar. Bijvoorbeeld als mijn auto niet wil starten. En dan gaan we samen met die mevrouw naar de buurman en dan brengen we dat lied. (k3, persoonlijk interview 2015)

De persoon die in het zonnetje is gezet, kiest vervolgens de persoon aan wie hij een ode wil brengen. Met de estafette kunnen de wijkbewoners elkaar in het zonnetje zetten.

[...] Het harnas van mensen is weg als je een lied voor hen hebt gezongen, dan heb je je kwetsbaar opgesteld en dan zit je op een heel intiem vlak met die mensen. (k3, persoonlijk interview 2015)

De derde ontwikkelde tactiek is wat de theatermakers noemen 'stagelopen'. Ze lopen mee bij een aantal instellingen in de wijk en doen enige werkzaamheden zoals vakkenvullen in de supermarkt. En intussen worden er vragen gesteld en gesprekken gevoerd. Aan het eind van de dag wordt een verslag gemaakt van de ervaringen en wat hen opgevallen is en geraakt heeft.

[...] Daarvan maken we een klein portret over wat we hebben meegemaakt op die dag en dat spelen we voor de medewerkers van die instantie. Dat doen we echt een paar dagen later, dus dat is echt wel hard werken om dat gedaan te krijgen. Maar daarmee leg je ook eigenlijk een hele goede band met die instelling en met de mensen die daar werken. En die dan bedenken, oh je moet deze een ode gaan brengen of je moet echt met die mevrouw gaan praten. Het ijs is dan gebroken. Je breekt het open maar je wil wel iets terug. En eigenlijk gaat dat dan vanzelf. (k3, persoonlijk interview 2015)

De drie tactieken worden door de theatermakers ook in dit project toegepast. Ze merken echter al snel dat er meer nodig is om het DNA van deze wijk bloot te kunnen leggen.

[...] We kwamen er na tweeëneenhalve week achter dat we dat (RV bedoeld wordt 'organisaties als steunpilaren') wel zouden onderzoeken, maar dat er veel prangerender iets leefde in die wijk. Dus ja, dan zet je je plan een tandje lager. Wat is het nu wat we tegenkomen, hoe kunnen we dit gaan onderzoeken wat hier leeft? (k3, persoonlijk interview 2015)

Het wordt de theatermakers duidelijk dat de belangrijkste steunpilaren in deze multiculturele wijk niet de winkels, organisaties en verenigingen zijn, maar familie en familiebanden. Ondanks de verschillen tussen de verschillende culturen zijn er veel overeenkomsten aan te wijzen tussen families en familiebanden.

Dit betekent een keerpunt in het proces van verhalen ophalen. Er moet naar een tactiek worden gezocht om bij families thuis in gesprek te komen.

[...] Toen we ook nog bezig waren met materiaal verzamelen voor de voorstelling, zochten we een manier om meer bij de mensen thuis terecht te komen. Want via de methodes die we hadden om verhalen te verzamelen, kwamen we alleen maar terecht bij werk gerelateerde plekken. (k3, persoonlijk interview 2015)

De nieuwe tactiek wordt gevonden in het bingo spel. Vanaf de eerste contacten in de wijk ervaren de theatermakers dat het bingospel een gedeelde interesse is van de verschillende groepen en culturen in de wijk. Tot hun verwondering blijkt het bingospel overal te worden gespeeld. Van de Hollandse mannengroep die samenkomt in de schuur bij de groenteman tot en met de Turkse vrouwengroep in de moskee. Speciaal voor deze wijk schrijven ze daarom het bingolied dat een sleutelfunctie moet vervullen om contacten te leggen met families uit verschillende culturen.

[...] Daarvoor hebben we deze bingo molen aangeschaft. We prikken een straat in die wijk. Dan draiden we aan het rad, er kwam een nummertje uit en bij dat nummer gingen we aan bellen met het lied dat we hadden gemaakt: 'Goedemiddag we komen niet om te storen, maar we willen gewoon een verhaaltje horen' [...] Het bingolied hebben we speciaal voor deze wijk gemaakt omdat we er anders niet uitkwamen...het creëren van die speciale aanpak voor die wijk, die heeft dat nodig. Dat is het. (k3, persoonlijk interview 2015)

De theatermakers tonen zich flexibel. Als in het proces duidelijk wordt dat de kunstpraktijk een andere wending krijgt, dan wordt de aanpak aangepast aan de nieuwe zienswijze.

[...] Het thema familie is toen een heel groot thema in de voorstelling geworden. We staan dus ook open om zo'n aanpak te creëren. Zo van dit lukt niet. (k3, persoonlijk interview 2015)

De vele gesprekken maken de theatermakers duidelijk dat Nederlandse, Turkse en Marokkaanse families veel meer overeenkomsten hebben dan ze zelf dachten en van elkaar wisten. En dat ze, ondanks de bestaande culturele verschillen, dezelfde idealen hoog in het vaandel hebben. De theatermakers komen tot de conclusie dat de belangrijkste reden, dat bewoners hiervan niet op de hoogte zijn, is dat de families alleen binnen de eigen cultuur omgang met elkaar hebben en zo onwetend blijven van wat er zich bij de ander afspeelt.

[...] Alles gaat langs elkaar heen en dat gaat best vreedzaam, dus er was op zich niets aan de hand. Maar we vonden het jammer dat ze niet meer nieuwsgierig waren naar elkaar en daarmee ook niet konden weten dat ze best wel op elkaar leken. Dat ze dezelfde idealen zo hoog in het vaandel hadden zitten. Dus toen zijn we ons daarop gaan richten. (k3, persoonlijk interview 2015)

De gesprekken met wijkbewoners voeren de theatermakers altijd getweeën en dat is heel plezierig, omdat je soms al redelijk snel niet meer weet hoe iemand het precies heeft gezegd. Met z'n tweeën ben je er iets sneller bij. Na afloop maken de theatermakers een kleine samenvatting van wat hen geraakt had in wat de bewoners hadden gezegd.

[...] Dan zeiden we na afloop tegen elkaar, wat zei ze daar ook weer, dat was zo mooi daarover... (k3, persoonlijk interview 2015)

De theatermakers maken aantekeningen van de mooiste en meest kernachtige uitspraken uit de gesprekken en de verhalen. Zo ontvouwt zich in de loop van de weken het kernthema van de wijk, dat met een keuze uit de verschillende verhalen als een rode draad wordt uitgebouwd. De laatste fase is het verpakken van de verhalen in een artistiek en inhoudelijk aansprekende theatervoorstelling.

[...] Toen hebben we post-its gemaakt met alle verhalen en ernaar gekeken. [...] We bedachten bijvoorbeeld: dan nemen we het verhaal van Selma samen met Hennie, en dat hebben we vervolgens tot een scene gemaakt. Sommige verhalen waren heel erg beschrijvend, eigenlijk alsof je de huiskamer binnenkomt dus dat begon met: Voor de deur staan schoenen op een mat. Het gezicht van haar heet ons welkom. Dan komen we binnen in de geur van... Eerst een beschrijving en dan pas het gesprek wat eruit voortgekomen is, dus dat je echt even in de woonkamer zit. Ik sprak alles tevoren in, dus dat hoorde je op de band. En dan waren er ook nog verhalen die live door mijn collega Julia, tussen de muziek door, aan het publiek verteld werden. (k3, persoonlijk interview 2015)

De theatermakers werken gedurende het gehele project intensief met elkaar samen in een proces van co-creatie. Na de vijf weken verhalen ophalen, volgen er drie weken

van repeteren en daarna twee weken lang het spelen van de muzikale theaterroute 'Noorderling'.

De theaterroute bestaat uit een wandeling door de wijk waarbij deelnemers op de route, die naar en door markante plekken en locaties gaat, de verhalen door een koptelefoon horen, afgewisseld met live informatie en muziek.

Afbeelding 3.20 Rian en Julia 'Noorderling' Foto: Rob Overmeer 2015

Afbeelding 3.21 De wijkonderzoeker Foto: Rob Overmeer 2015

Een van de theatermakers rijdt in een rood autootje als wijkverkenner in de theaterrou-te mee. Dat betekent voor hem momenten van inspiratie en momenten van flexibel reageren.

[...] Ik reed met mijn personage wat je zou kunnen benoemen als een wijkverkenner. Dus hij vertelde op band over de geschiedenis van de wijk, wat hij nu is en je zag mij in beeld in een klein gek rood autootje rijden. Achterop had ik een groene sofa met een schemerlamp en een oude telefoon en een bloempotje en dat heeft natuurlijk nogal wat bekijks. Tijdens de vijfde of zesde voorstelling kwamen er allemaal kindjes op me afgerend. Ik dacht: dat is te gek. Ik zet er een paar op het karretje, dan ben ik echt de wijk-verkenner die zich ook laat meevoeren door de jeugd van de wijk. (k4, persoonlijk interview 2016)

De kinderen worden op deze wijze als participanten betrokken bij de voorstelling. Na twee voorstellingen doet zich echter een onverwachte gebeurtenis voor. De theatermaker moet ter plekke improviseren op de situatie.

[...] Bij de achtste voorstelling werd ik overvallen door een groep van twintig kinderen die gingen zelfs tot op het dakje zitten. [...] Omdat het van kwaad tot erger werd besloten om het niet meer te doen. [...] ik dacht, ik moet wel op een andere manier mijn rol vervullen binnen die wijk. Toen heb ik gewoon aan een van die jochies gevraagd... [...]. Zo'n jongen van: 'het kan me allemaal niet schelen' zo'n allochtoontje die overal rel schopt... die heb ik gevraagd om mij door de wijk te fietsen. En dan zit je op een bepaald moment achterop bij een van die jongens en dan hoor je ook in het verhaal [RV dat op dat moment in de tour verteld wordt] van 'altijd problemen met dit of dat...' en dan zit je uiteindelijk achterop met die jongen op de fiets. En dat zijn van die pareltjes. (k4, persoonlijk interview 2015)

De theatermaker ervaart de gebeurtenis als een geschenk van meerwaarde. Er wordt een appel gedaan op zijn kunstenaarschap.

[...] Er ontstonden mogelijkheden om op een andere manier mensen dichterbij te krijgen. (k4, persoonlijk interview 2015)

De muziek, in de vorm van de zelfgeschreven liedjes van theatermaker Rian, door haarzelf gezongen en op de gitaar begeleid, is een belangrijk verbindend element in de voorstelling. De liedjes vatten samen, verbinden en markeren het overstijgende element van de verhalen.

[...] Daar hebben we met Rian natuurlijk echt wel een wondertje binnen, zij is muzikaal gewoon zo goed. [...] Muziek raakt toch vaak een andere toon dan het gesproken woord. [...] We brengen ook odes aan mensen die een bepaalde rol in zo'n wijk hebben. Als Rian

met zo'n ode komt, dan kun je je zakdoek al boven halen. Daar raakt zij iedereen mee. (k5, persoonlijk interview 2015)

Afbeelding 3.22 Deelnemers aan de muziektheatertour 'Noorderling'. Foto: Rob Overmeer 2015

Iedere theatrale vorm in de voorstelling wordt zorgvuldig gekozen om als middel bij te dragen aan het overdrachtelijk maken van het overstijgende verhaal.

[...] Julia sprak het publiek toe met haar eigen vooroordelen. Dus ze zei bijvoorbeeld, Joh, als je nu straks de wijk inloopt dan kan je misschien van die jongens zien met van de petjes, en littekens, en [...] maar misschien kom je er dan achter dat er dat en dat gebeurd is met die jongen [...] en dat met dat meisje. Dus ze haalt meteen ook haar eigen vooroordelen onderuit. Tot slot zegt ze: Ik weet niet wat jullie gaan zien in de wijk, maar ga maar gewoon kijken. (k3, persoonlijk interview 2015)

In een eerdere paragraaf is naar voren gekomen dat het spelen van bingo een van de overeenkomsten is bij de verschillende culturele groeperingen in de wijk. Een andere overeenkomst wordt gevonden in de vensterbanken in de wijk, die een belangrijke functie blijken te vervullen.

[...] Tijdens het project zijn we heel veel tegelwijsheden tegengekomen, die soms ook letterlijk op hun vensterbank stonden of die ze zo daadwerkelijk op hun lijf hadden of

op hun tong hadden branden en die vaak als hele mooie uitspraken in gesprekken naar voren kwamen. Toen dachten we, we moeten iets doen met die uitspraken. (k4, persoonlijk interview 2015)

De theatermakers concluderen dat beide kenmerken, bingo en tegeltjeswijsheden, onlosmakelijk bij de wijk horen en dus niet mochten ontbreken in de theatrale tour.

[...] Mensen konden in de voorstelling bij ons in de bingo een tegeltje winnen, een blanco tegel. [...] Bingo wordt in allerlei vormen gespeeld in de Kooi dus, dachten we, we moeten daar iets mee. In het buurthuis hebben we daarom met iedereen de tegeltjeswijsheden bingo gespeeld met uitspraken over de wijk. En aan het eind had iedereen tegelijk Bingo. (k4, persoonlijk interview 2015)

De theatertour eindigt bij de keet op het Plein. De theatermakers zorgen voor een mogelijkheid om de bezoekers in de gelegenheid te stellen om met elkaar ervaringen en verhalen te delen. Ze kiezen weer voor een tactiek die past bij de wijk.

[...] De laatste scene van de voorstelling vond bij de keet plaats in een beetje festivalachtige situatie. De keet was opengeklapt als podium. Er hingen overal lampjes en mensen zaten met elkaar aan tafels. Er werd muntthee geschonken. Ondertussen kreeg ieder een tegeltje uitgereikt om die te beschrijven met een Eigenwijsheid. Dat was altijd een soort ontlading bij mensen die met elkaar in gesprek gingen. Het begon dan vaak bij dat tegeltje en vandaar over de voorstelling. Dus dat vind ik ook al belangrijk om die mogelijkheid te creëren, dat hoort er echt bij. Dat is onderdeel van de voorstelling, die uitwisseling. Dat gebeurt na iedere voorstelling. Het was dus wel gespreksstof. Dat is het altijd geweest. Er is altijd een discussie, of nieuwe verhalen of een gesprek opgeleverd. (k5, persoonlijk interview 2015)

De theaterroute is in eerste instantie gemaakt voor de wijkbewoners zelf. De theatermakers ervaren tijdens de gesprekken daarover, dat het lastig is om de wijkbewoners duidelijk te maken wat ze in de 'voorstelling' zullen zien, horen en beleven, om ze zo voor de voorstelling te interesseren.

[...] Als je zei 'theater' dan dachten mensen vaak oh, dan gaan we ergens op stoeltjes zitten, dan gaat er een gordijn openen en start er een voorstelling. Dat leek de meeste mensen toch best wel leuk... maar dat was onze voorstelling natuurlijk helemaal niet. Die had helemaal niet die vorm. (k4, persoonlijk interview 2015)

Wat er inhoudelijk in de muziektheaterroute aan bod komt blijkt eveneens lastig uit te leggen. Bij het antwoord 'bijzondere verhalen uit de wijk' waarbij de relatie met de opgehaalde verhalen werd gelegd, was de reactie 'dat men die al kende'. Een reden dus om niet deel te nemen.

Afbeelding 3.23 Tegeltjeswijsheden. Foto: Rob Overmeer 2015

Uiteindelijk is de muziektheatervoorstelling tienmaal gespeeld met in totaal ruim vierhonderd deelnemers. Twintig procent was afkomstig uit de wijk. De deelnemers kwamen daarnaast uit andere wijken van Leiden, en uit andere plaatsen zoals Utrecht, Amsterdam. De ruim driehonderd beschreven tegeltjes hebben een scala aan wijsheden en spreuken opgeleverd. Tot verrassing van de theatermakers zijn die uitspraken alleen maar positief, hoopvol en gericht op het gezamenlijke. PS|theater gaat in gesprek met Bouwbedrijf Heijmans over het gebruiken van deze tegeltjes in het bouwproject. (PS|Theater 2014)

Wat de kunstpraktijk uiteindelijk teweeg heeft gebracht is moeilijk na te gaan vinden de theatermakers.

[...] Ik denk dat ons project, ook als mensen niet naar de voorstelling komen, wel degelijk impact heeft op de wijk. Ze zien natuurlijk wel drie weken lang, tien keer dertig á veertig man per keer door de wijk heen lopen. Ze zien dat rare keetje elke keer in die wijk staan. Ze vangen iets van liedjes op of ze horen dat ze daar ... dus volgens mij brengt het wel degelijk iets in beweging ook als je niet actief bent. (k4, persoonlijk interview 2015)

De relatie kunstenaar en opdrachtgever

PS|theater heeft te maken met drie opdrachtgevers en daarnaast nog enkele partners.¹⁰² De alliantie Cultuurfonds Leiden, Heijmans en Wijken voor Kunstvormen zijn gezamenlijk de opdrachtgevers voor het project. Ook de woningcorporatie Sleutels is bij het project betrokken. Wijken voor Kunst fungeert als aanspreekpunt en coach voor PS|theater gedurende het proces. (O2, persoonlijk interview 2015)

In het voortraject heeft PS|theater met de opdrachtgevers een aantal zaken afgesteld die zijn vastgelegd in het 'Projectoverzicht en doelstellingen Atlas op het Plein.' (PS|Theater 2014) Daarin wordt een overzicht gegeven van de projectfasen in inhoud, doelen en tijd, en een mediaplan. De opdrachtgevers hebben in die eerste fase uitsluitend een begeleidende en adviserende rol. Wijken voor Kunst heeft in een eerdere fase als opdrachtgever voor PS|theater gefungeerd. In die periode heeft het theatergezelschap een eerste versie ontwikkeld voor hun wijkaanpak. Deze aanpak is door hen eerder toegepast en doorontwikkeld met de projectleider Wijken voor Kunst in een coachende rol.

[...] Nee, ik grijp totaal niet in het creatief proces in. Maar nu hadden we ook al wel in de eerste rol als opdrachtgever een soort concept uitgewerkt dat ze nu weer gebruikt hebben. En dat is dat stagelopen op verschillende plekken in de wijk zodat je daadwerkelijk dicht bij die mensen komt maar we kunnen dan ook samen beslissen bij wie in de wijk. Daar hebben we dan een gesprek over. Maar ook met Heijmans: maar laten we dat vooral doen bij de Moskee en hier..., en zo bedenk je het met elkaar zodat je, daarna, omdat zij (RV PS|theater) een route maken voor een voorstelling in de wijk, de mensen noodzakelijkerwijs aan elkaar verbindt. Het concept was er al dus dat gaan we weer doen in die wijk. Dat concept ontwikkelt zich eigenlijk. [...] ik heb veel vertrouwen in hun werkwijze... ze hebben de volledige artistieke vrijheid. (O2, persoonlijk interview 2015)

De opdrachtgevers hebben vertrouwen in deze aanpak, mede door de rol en betrokkenheid van Wijken voor Kunst bij de conceptontwikkeling en de eerste geslaagde projecten. Wel vinden ze het belangrijk dat er doelstellingen worden geformuleerd die aansluiten bij het doel dat Heijmans heeft met de inzet van kunst en cultuur in de wijk.

[...] Wat ik belangrijk vind in mijn rol als opdrachtgever [...] Het gaat mij erom om goed te krijgen wat de doelstellingen daarom heen zijn, welke partijen zijn actief in de wijk, wie moet je erbij betrekken. In dat geval was het vooral gericht op Heijmans. Hoe zorg je dat de doelgroep van bewoners die in de wijk blijven op een leuke manier met de nieuwe bewoners verbonden kan worden. Of dat er kunstgrepen op hele verschillende niveaus kunnen plaatsvinden. (O2, persoonlijk interview 2015)

Ook het theatergezelschap is positief over de sponsoring van Heijmans en hun visie op kunst en cultuur.

[...] Ik denk dat het heel mooi is als dat soort multinationals of bedrijven op lokaal niveau zich gaan afvragen wat voor rol ze spelen. Ik denk dat wij als kunstenaar die link kunnen vervuimen. Wanneer een bedrijf of een gemeente een enquête rondstuurt dan krijg je misschien toch niet de antwoorden die je wilt. Dat zit waarschijnlijk toch in verhalen die je bij een sociaal rapport straks klaar hebt, dit en dit speelt daarbij. (O2, persoonlijk interview 2015)

En vooral met het feit dat ze de vrijheid kregen om datgene te doen waar ze voor staan zijn ze content.

[...] Het gaat om meer dan alleen dat plaatselijke festival, iets wat langduriger is en de wijk ingaat en de verhalen pakt. En daar vond het cultuurfonds ons en zijn we eigenlijk de sponsoring met Heijmans aangegaan omdat we daarbinnen de vrijheid kregen wat we graag wilden doen, maar ook dat we op een manier konden werken zoals we dat voorheen al in de wijken deden, namelijk verhalen verzamelen. En niet per se een verkooppraatje voor Heijmans doen. Niet van kijk eens hoe mooi deze wijk is, maar kijk eens hoe gedifferentieerd deze wijk is. (O2, persoonlijk interview 2015)

Evenals het Cultuurfonds ziet Wijken voor Kunst, in de rol van opdrachtgever, door het project veel kansen, zowel voor haar eigen organisatie als ook voor het cultureel ondernemerschap in Leiden. De coachende en ondersteunende rol van Wijken voor Kunst is daarom een belangrijk aspect in het gehele traject. Ze voelen zich medeverantwoordelijk voor het welslagen van het project.

[...] Het is bijvoorbeeld belangrijk om te weten wanneer gespeeld wordt. Want ik wil ook dat ze mensen uitnodigen als er voorstellingen zijn. Ik gebruik dat namelijk ook weer om nieuwe verbindingen te leggen. [...] de contact-momenten zijn om te horen hoe het gaat. In het proces van opdracht hebben we dus de doelstellingen, krijgen ze de artistieke vrijheid en hebben we nog twee contactmomenten. Hoe gaat het? Lopen jullie ergens tegenaan. Zijn er problemen waar ik een oplossing voor zou kunnen hebben? Zijn er organisaties die niet meewerken, dan zou ik die kunnen bellen bijvoorbeeld. Dus in die rol en niet in de zin van, heb je nu wel alle bewoners.... (O2, persoonlijk interview 2015)

Het contact met de opdrachtgevers is, voor zover duidelijk is geworden, zonder noemenswaardige problemen verlopen. Bouwbedrijf Heijmans heeft bij de evaluatie van het project aangegeven tevreden te zijn. Ook de andere partners zijn, volgens de evaluatie, tevreden.

¹⁰² De gemeente is daarvan de belangrijkste partij.

De relatie kunstenaar en deelnemers

Het kenmerk van werkwijze van PS|theater is dat zij vanaf het begin van hun wijkproject wijkbewoners actief betrekken door hen uit te nodigen verhalen te vertellen over hun beleven van en belevenissen in en met de wijk. De theatermakers doen dat door op een laagdrempelige en persoonlijke wijze contact te leggen met de wijkbewoners. De vele bewoners die ze zien en spreken worden bij latere ontmoetingen herkend en gegroet. Met hun open en belangstellende houding en gepaste nieuwsgierigheid weten ze het vertrouwen te winnen van de wijk en haar bewoners. De opgehaalde verhalen van de wijkbewoners, die in de door een van de theatermakers gemaakte liedjes een herkenbare vertaalslag krijgen, houdt de wijkbewoners als het ware een spiegel voor en nodigt uit tot het overdenken van bepaalde zaken. Het merendeel van de opgehaalde verhalen wordt 'vertaald' en verwerkt in een gemeenschappelijk verhaal of lied. De bewoners zijn op deze wijze indirect betrokken bij het maken van de uiteindelijke voorstelling. Ze kunnen in de tussentijdse kleine voorstellingen en de eindvoorstelling hun eigen verhalen en ervaringen herkennen, maar nemen zelf niet actief deel aan de voorstelling. De theatermakers bepalen op deze wijze zelf de inhoud en de vormgeving van de muzikale theaterroute door de wijk. Ze maken daarin hun eigen keuzes, drukken hun artistieke stempel op het eindproduct en bewaken zo de gewenste en nagestreefde kwaliteit.

III.3 De samenwerking

De rol en betekenis van de kunstenaar

De theatermakers zijn zich bewust van het belang van de contacten met de wijkbewoners die de sleutelfiguren in hun project zullen zijn. Ze beseffen dat ze niet alleen iets bij hen kunnen halen, maar dat ze er ook iets moeten brengen. Bovendien zijn de wijkbewoners hun potentiële publiek voor de voorstelling. Ze gaan daarom met zorg en aandacht met hun contacten om. De theatermakers bedenken tactieken om wijkbewoners te laten voelen en ervaren dat hun verhalen over de wijk van het grootste belang zijn om hét verhaal over de wijk neer te kunnen zetten. Naast een intensieve relatie met de wijkbewoners om hun verhalen te mogen horen en optekenen is er de intensieve relatie met de verhalen zelf. Het ontleden van de verhalen tot hun kern is de voorwaarde om tot een vertaalslag te komen. Zo ontstaat de rode draad die voor ieder herkenbaar is, maar het persoonlijke overstijgt en daarmee universeel wordt. De theatermakers kunnen hun artistieke en ambachtelijke vermogens hier ten volle inzetten om het maatschappelijke en artistieke te verenigen. PS-theater maakt gebruik van de diversiteit aan talenten en vaardigheden van zijn theatermakers, wat samen met hun gemeenschappelijke visie op deze vorm van theater een herkenbaar stempel drukt op het eindresultaat. De samenwerking met de wijkbewoners beperkt zich tot het geven van verhalen door wijkbewoners en het teruggeven van de verhalen aan de wijk in een overstijgende nieuwe theatrale werkelijkheid.

[...] Ik denk zeker dat ik de deelnemers heb meegenomen in mijn artistieke visie... [...] Want dat vind ik ook het hele mooie, om een soort theatrale werkelijkheid te creëren waar je dan met elkaar ingaat. En die dus opgebouwd is vanuit al die verhalen van mensen. Als verteller vertel ik dus het verhaal van deze wijk. En dat gebeurt dan op een hele mooi vormgegeven manier. En dan hoop ik dat men daar als publiek in wil vertoeven. En door de vorm, wordt het een soort magische wereld. Dus als mensen met die koptelefoons door de wijk lopen waar de gewone dagelijkse dingen, die in de wijk gebeuren, ineens theatrale werkelijkheid worden, ja dat is denk ik heel mooi. (k5, persoonlijk interview 2015)

Kunstenaar en opdrachtgevers

De kunstenaar en de opdrachtgevers werken samen met inachtneming van de gezamenlijk geformuleerde doelstellingen en met inachtneming van de artistieke vrijheid van de kunstenaars. Het belangrijkste gezamenlijke doel van zowel de kunstenaars als de opdrachtgevers is het ondersteunen van het proces van een wijk in transitie en mede zorg te dragen voor een nieuwe wijk waarin alle mensen zich thuis voelen, de mensen die blijven en de nieuwkomers. In hun document *Project overzicht en doelstellingen Atlas op het Plein* (PS|theater 2014, 4) waarmee is ingestemd door de opdrachtgevers, worden dertien doelstellingen beschreven. Naast praktische en op publiciteit gerichte doelstellingen geven ze als belangrijkste inhoudelijke doelstelling aan op zoek te gaan naar de betekenis van houvast in het leven van verschillende groepen mensen. *We onderzoeken de bindende rol van verschillende instanties en families. [...] Door te focussen op het verbindende aspect van op het eerste oog totaal verschillende instanties willen we de verschillende netwerken die de wijk bijeenhouden uitlichten. Vervolgens is het de uitdaging om de verschillende groepen (achterban van de moskee, ouderen, de volksbuurt etc.) met elkaars netwerk in aanraking te brengen.* (PS|theater 2014)

Kunstenaar en deelnemers

Gedurende het gehele proces van de kunstpraktijk is PS|theater zich bewust van het belang van de medewerking van de wijkbewoners voor het welslagen van het gehele project. Het maken van een artistiek goed product is daarbij het andere belang dat ze in het oog moeten houden. Inhoudelijk gezien betekent het dat ze aan de doelstellingen van de opdrachtgevers, waaronder bouwbedrijf Heijmans moeten voldoen.

In de vorige paragraaf zijn de verschillende tactieken besproken die de theatermakers benutten om met de wijkbewoners in contact te komen en hun verhalen te laten vertellen. De ervaringen met de deelnemers zijn overwegend positief. Wat de theatermakers opvalt aan de bewoners van deze volkswijk is hun onverwachte behulpzaamheid en de openheid en warmte die ze uitstralen. (k3, persoonlijk interview 2015) Andere ervaringen doen zich echter ook voor. Nederlandse vrouwelijke wijkbewoners zijn bijvoorbeeld niet snel te overtuigen om interesse te tonen in een andere cultuur in hun wijk. Dat blijkt het geval bij een van de theatrale portretten die wekelijks als verwerking van de stage gemaakt werden.

[...] We maakten iedere week een theateraal portret, dat hadden we in Het Gebouw gedaan, een groot verzamelgebouw met aller sociale instanties. De week daarop in de AH. [...], We hadden best een groep van voornamelijk Nederlandse vrouwen die we aan ons bonden. En dus zeiden we: volgende week gaan we naar de moskee en maken we daar het portret. Dus komen jullie ook weer? Het was eigenlijk niet eens een vraag... En toen was het in een keer, nee, daar hoeft ik niet heen... En wij stonden redelijk versted want wij waren heel blij dat het was gelukt om de moskee ook mee te krijgen in dit project. Een eigenlijk waren we ervan uitgegaan dat als er iets zou zijn dat lastig zou worden, het zou zijn in relatie tot de moslimgemeenschap. Maar het was dus voornamelijk de Nederlandse gemeenschap die zoiets had van daar heb ik helemaal niets te zoeken. (k5, persoonlijk interview 2015)

De theatermakers zijn onaangenaam verrast door deze weigering. Ze hadden dat niet verwacht in deze wijk waar de verschillende culturele groepen vreedzaam naast elkaar lijken te leven. Het betekent voor de theatermakers dat er meer onderzoek nodig is in deze wijk. Het gaat om onderzoek naar welke normen en waarden van belang zijn in de wijk. Ze gaan gesprekken aan met een diversiteit aan wijkbewoners. De conclusie die ze daaruit trekken is dat er sprake is van in hoge mate gebrek aan nieuwsgierigheid naar elkaar.

[...] In eerste instantie hadden we zoiets van wat is dit voor asociale opvatting. Maar toen we daar langduriger over in gesprek gingen en zelf ook langer bij stilstonden, begonnen we te begrijpen wat er precies leeft in die wijk. En dat is niet eens zozeer angst voor elkaar maar vooral een soort gebrek naar nieuwsgierigheid terwijl die verhalen van zowel de Nederlandse, Turkse gemeenschap elkaar heel erg overlappen. (k5, persoonlijk interview 2015)

Theatermaker Rian heeft als gastvrouw van de keet, regelmatig contact met Selma, de eigenaresse van het naaiatelier op het Plein. Ze komt wekelijks bij haar langs om water te halen voor koffie en thee of voor de elektriciteitsaansluiting. Selma, die van Turkse afkomst is, is enthousiast over het project en wil graag haar medewerking verlenen.

[...] Als eerste kwam Rian eigenlijk voor een afspraak bij de moskee met mijn man die voorzitter is van de moskee. [...] Ik zei dat ik eigenlijk de mail had gestuurd van ja, je kunt contact opnemen en dat ik het een heel leuk project vond. Ik vond het heel leuk dat ze hier waren en naar mijn ervaringen vroegen hoe het hier in de stad was. Ja, daar vroegen ze naar. Ik kom uit een andere stad dus dat was weer een ander blik voor hen. Een heel ander gebeuren. Daar hebben ze best veel uit kunnen gebruiken. (d7, persoonlijk interview 2015)

De regelmatige gesprekjes met Selma in haar eigen werkomgeving, zijn waardevol voor de theatermaker. Ze krijgt behalve de mogelijkheid om met haar in gesprek te

gaan over de wijk, ook de mogelijkheid mee te kijken en te luisteren met de gesprekjes van Selma in de omgang met haar klanten. Het levert Rian veel materiaal op voor de muzikale theaterroute. Selma blijkt bovendien een gemakkelijke prater, die het als plezierig ervaart om haar gevoelens en ervaringen te delen. Ze waardeert de goede observaties van Rian in de gewone dagelijkse gang van zaken.

[...] Of, als er net een klant was, dan luisterde ze gewoon mee en dat zijn die dingetjes allemaal erbij. Ze heeft eigenlijk gewoon goed geobserveerd, zonder mij met extra tijd te belasten. Ja, ze heeft mij alleen gestimuleerd te vertellen. We hebben wel goede gesprekken gehad.) [...] we waren gewoon vriendinnen. (d7, persoonlijk interview 2015)

Uit de gesprekken wordt duidelijk dat Selma het samenleven in de Kooi anders ervaart dan in Gorcum, waar ze vandaan komt. Ze woont nu een jaar in de Kooi.

[...] Daarom kan ik juist de hele wijk anders zien dan andere mensen. Dat vonden ze [RV de theatermakers] ook leuk. Ik kan de mensen gewoon zien zoals ze zijn. De mensen die hier wonen zijn gewend aan hoe ze zijn. Dat is zo normaal. Maar dat is eigenlijk voor ons dan weer niet normaal omdat ik uit een andere omgeving kom. (d7, persoonlijk interview 2015)

Selma kan vanuit haar persoonlijke gevoelens en ervaringen goed verwoorden waar het volgens haar aan schort in de wijk. Ze voelt ze zich hier in de Kooi bekeken en daardoor voelt ze zich niet op haar plek. Ze is in Nederland geboren en heeft hier in verschillende plaatsen gewoond. Niet eerder echter heeft ze deze ervaring gehad. Ze voelt dat er meer naar haar gekeken wordt als 'Turkse met een hoofdoek' dan als 'de winkelier die kleding maakt'. Ze ervaart Leiden als 'koud', ondanks het feit dat er zoveel culturen in de stad zijn en veel buitenlandse studenten. Ze hoort haar mening terug bij Nederlandse klanten die hetzelfde zeggen, 'het komt niet omdat ik Turks ben, het is de stad die dat een beetje uitstraalt'. (d7, persoonlijk interview 2015)

De theatermakers concluderen na het ophalen van de vele verhalen, dat het in deze cultureel diverse wijk vooral gaat om 'familie'. Ze besluiten om 'familiebanden' en de overeenkomsten in de verschillende culturen als thema te kiezen voor de theatervoorstelling. De opgehaalde verhalen uit de wijk worden naar de kern herschreven en als rode draad verwerkt in de verhalen van twee families – een Nederlandse en een Turkse familie.

[...] En vanaf toen merkten we, er leeft een te grote verscheidenheid in die bevolkingsgroep dus laten we kijken hoe we twee families als uitgangspunt kunnen nemen. Dus niet meer binnen de geijkte paden, de wijkvereniging, het gebouw voor sociaal netwerk, maar eerder op mensen, meer nog op persoonlijk niveau namelijk die twee families. Kijken of het bij twee families lukt. Dus dat heeft invloed gehad op het proces maar uiteindelijk ook op het eindresultaat. (k4, persoonlijk interview 2015)

In de voorstelling verwerken de theatermakers onder meer de gesprekken van Selma met Rian en haar omgang met klanten.

[...] Selma, voor wie afkomst onbelangrijk is, die vindt dat ze niet iedere keer hoeft uit te leggen dat ze een hoofdoek draagt of dat ze Turks is. Maar gewoon, net als ieder ander, wil vertellen over haar vak. Je kunt gewoon bij haar langs gaan en haar wat vragen over stoffen, over kledingstukken, over naaien. (k3, persoonlijk interview 2015)

[...] En dat vond Rian zo bijzonder, dat dit gewoon, ouderwets, zo kon. Gewoon net als vroeger, gewoon menselijk. Dat we allemaal hetzelfde zijn en dat we allemaal dezelfde dingen willen. En dat had ze heel goed verwoord in het project. Ik vind dat vooral vrouwen moeten begrijpen dat we allemaal vrouwen zijn, dat we allemaal dezelfde doelen hebben en allemaal dezelfde dingen willen. Misschien is het een vrouw met een hoofdoek, misschien een vrouw die gesluierd is. Misschien is dat een vrouw die half bloot, ordinair, maar we zijn allemaal hetzelfde. Toch? En dat moeten we juist oppakken. (d7, persoonlijk interview 2015)

In bovenstaand citaat komt het kernthema van de voorstelling duidelijk naar voren. De overeenkomsten tussen mensen zijn van belang en niet de verschillen. Het thema wordt uitgewerkt in verhalen over familiebanden in verschillende culturen, die zijn opgedaan in de wijk. Rian maakt speciaal voor de Turkse vrouwen een lied dat half Turks en half Nederlands is. Ze zingt het op het vrouwenfeest in de moskee als een uitnodiging naar de Turkse vrouwen om naar de muzikale theaterroute te komen. Het lied gaat over familiebanden.

[...] Ze vonden het hartstikke leuk toen Rian met gitaar kwam zingen in het Turks, [...] En zij kwam met een mooi Turks lied. Zo goed zong ze het, dat ik tranen in mijn ogen kreeg. Ze hadden er ook nog een leuke brief erbij gedaan, wat het hele verhaal van een Turkse vrouw vertelde, over heimwee en verlangen, maar dan net of ze het zelf was. Dat heeft ze zo goed verteld. [...] Maar niet iedereen begreep het, maar ik begreep het wel en Nederlandssprekenden begrepen het wel. Het was echt goed, echt goed. (d7, persoonlijk interview 2015)

Selma maakt duidelijk wat volgens haar een belangrijke oorzaak is van het gebrek aan contact tussen de verschillende groepen in de wijk.

[...] Uiteindelijk zijn er heel weinig Turkse vrouwen naar de theatervoorstelling gekomen, bijna niet. Omdat ze geen Nederlands spreken. Dat zie je ook erg vaak in de wijk dat vrouwen eigenlijk weinig in contact komen met anderen omdat ze minder Nederlands praten. Mijn moeder is 58 jaar oud maar ze kan gewoon met u praten. (d7, persoonlijk interview 2015)

De theatermakers richten zich met de muziektheaterroute in eerste instantie op de wijkbewoners van de Kooi. De theatertour vindt om die reden dan ook in de wijk plaats. Vanaf de voorbereidingsfase oriënteren ze zich op wijkbewoners en mogelijke locaties die daarin een rol kunnen spelen.

De wijkbewoners zijn weliswaar enthousiast en behulpzaam naar de theatermakers toe, toch blijkt hun bereidwilligheid grenzen te hebben.

[...] Afgelopen jaar (RV tijdens hun vorige project in de Morswijk) was het zo dat als mensen zich eenmaal aan ons verbonden hadden, als ze eenmaal ja hadden gezegd, ze ook echt bereid waren veel meer te doen, ook tijdens het spelen van de voorstelling. Maar dit was zo'n wijk waar de mensen uiteindelijk niet zichtbaar in beeld wilden. (k3, persoonlijk interview 2015)

Desondanks worden een aantal bewoners bereid gevonden om mee te werken in de theatertour door hun huis of hun organisatie hiervoor open te stellen.

[...] Er was bijvoorbeeld een buurtbewoner door wiens huis we mochten lopen – tien avonden op rij en met vijftig man per keer. Die vond het prima. Dat was heel bijzonder. En dan was er de leider van het Muziekcentrum, waar we doorheen liepen. Daar was elke avond andere muziek te horen. Soms was het de muzikaal leider zelf die met iemand erbij aan het muziek maken was en ook wel een heel klein praatje wilde doen. Dat waren wel echt de mensen van wie we het verwacht ook dat ze dat wel leuk zouden vinden. (k3, persoonlijk interview 2015)

De coördinator van de buurtmuziekschool wordt al in december 2014 door PS|theater benaderd, over de rol en betekenis van de muziekschool in de wijk en de mogelijkheden om onderdeel te zijn van de muzikale theaterroute.

[...] Begin januari kreeg ik een mailtje van Rian dat ze langs wilde komen en over de voorstelling en haar ideeën wilde vertellen. En dat is gaandeweg gegroeid. Zo hebben we nog een paar gesprekjes gehad. Uiteindelijk mondde het uit in: Ja, we willen een theaterroute doen en kunnen jullie een van de locaties in die route zijn? Met de vraag of we konden regelen dat er gedurende de dagen en tijden van de theaterroute, muziek te horen zou zijn. (d6, persoonlijk interview 2015)

Daarna volgen nog enkele gesprekken tussen Rian en de coördinator. Hij toont zich bereidwillig naar de theatermakers. Wel vindt hij dat sommige zaken wat snel geregeld moesten worden. Dat was niet altijd gemakkelijk gezien de vele muziekactiviteiten die hij, ondanks zijn pensioen, nog heeft.

Rian legt hem uit wat de reden is dat de muziekschool uitgekozen is als locatie in de route.

[...] Ze zei dat ze dit ook als plek had uitgekozen in de route, omdat wij een van de weinige plekken waren waar het (RV-culturen) allemaal door elkaar heen liep. (d6, persoonlijk interview 2015)

De diversiteit van wijkbewoners die naar de muziekschool komt is volgens de coördinator geen weerspiegeling van de verhouding in de wijk. Hij heeft er een verklaring voor.

[...] Dan hadden er meer Marokkanen moeten zitten op het centrum. Dit is maar een klein gedeelte. Bij islamitische culturen is muziekonderwijs niet altijd even gemakkelijk. Er is ook een groep die zegt: als je het op school moet doen dan mag je het wel doen, maar daarbuiten niet. Islam vindt het niet belangrijk, heb ik een vader letterlijk horen zeggen. (d6, persoonlijk interview 2015)

Door de muziektheatertour en de optredens van PS|theater kijkt hij niet anders tegen de wijk aan.

[...] Ik ben eerder bevestigd in een aantal dingen. Enerzijds dat de mensen toch nog wel een beetje verdeeld zijn en niet zo zeer samenleven, maar in hun eigen subgroep zijn. Dat vond Rian ook opvallend, dat weet ik. (d6, persoonlijk interview 2015)

Wat hem verder is opgevallen naar aanleiding van de tour is

[...] Dat er toch ook wel weer een hoop, zeg maar blanke Kooibewoners waren en dat bleek uit de interviews, die toch best wel redelijk genuanceerd waren over mensen uit andere culturen omgaan, maar ergens wist je dat wel. (d6, persoonlijk interview 2015)

De muzikanten die door de muziekschoolcoördinator gevraagd zijn om hun medewerking aan de tour te verlenen, zijn positief over de optredens. Het biedt ze de mogelijkheid om voor een nieuw publiek te presenteren. Ook de coördinator is positief over de optredens.

[...] Ik vond het wel leuk om mee te doen. Ik merkte dat ook de bezoekers het leuk vonden. De muzikanten met wie ik speelde, vonden het ook een uitdaging om te spelen voor onbekende mensen. Dan kunnen we laten horen wat we kunnen zeiden ze. Daar hadden we nog een klein meningsverschil over met Rian. [...] Ze zei, je moet er geen voorstelling van maken. Later heb ik tegen Rian gezegd ja, maar als gezegd wordt dat er een groep langskomt, dan willen ze juist hun beste beentje voorzetten. En niet discussiëren en oefenen. Dan gaan we ook spelen. Ik denk dat Pepijn dat ook wel begreep. (d6, persoonlijk interview 2015)

Hij waardeert de artistieke kwaliteiten van de theatergroep. Met name de muzikale kwaliteiten van Rian en haar zelfgeschreven liedjes vindt hij uniek.

[...] Want ik vind Rian ergens wel een bijzonder iemand [...] Ik vond ook de liedjes dat ze deed leuk. En die ze zelf schrijft, ik weet het. Ik denk dat ze betere teksten maakt dan ik. [...] Dat idee om die liedjes in elkaar over te laten lopen. Dat vond ik wel leuk, een eye-opener. Ja, en hun teksten vond ik vrij algemeen eigenlijk voor een deel maar het gaf wel beelden. Ik vond dat Turkse liedje wel erg mooi, maar het is niet zo dat me nog zinnen zijn bijgebleven. [...] Het artistieke wel. (d6, persoonlijk interview 2015)

De coördinator vertelt dat Rian twee van zijn leerlingen begeleidt.

[...] Ze kwam er zelf mee. Ze zei het lijkt me hier veel leuker dan een gewone muziekschool. Bovendien kom ik daar niet zomaar binnen omdat ik een andere opleiding heb gedaan. (d6, persoonlijk interview 2015)

Hij is blij met haar komst. Ze geeft zangles aan een jongere en een wat oudere vrouw en daarbij geeft ze aan hoe je jezelf op een effectieve manier kan begeleiden op de gitaar of piano als je zingt.

[...] En een is ook bezig met piano en wilde erbij zingen, alleen ze durft niet zo. Maar ze kan het best. Ik hoop dat Rian haar er een beetje overheen helpt. Maar ze heeft ook maar beperkt tijd. Als ze met deze twee een jaartje bezig is, dan ben ik al heel blij! (d6, persoonlijk interview 2015)

III.4 Samenvatting

De participatieve kunstpraktijk 'Noorderling' is ontwikkeld om de huidige bewoners van de buurt De Kooi in de wijk Leiden Noord te ondersteunen tijdens het proces van afbraak en nieuwbouw in de wijk. Door de transitie zal de wijk een mix worden van oude en nieuwe bewoners. Bouwbedrijf Heijmans ziet haar verantwoordelijkheid voor het maatschappelijke en culturele aspect van degelijke ingrijpende bouwactiviteiten. Door een alliantie tussen Heijmans, het Cultuurfonds Leiden en Wijken voor Kunst Leiden, worden extra gelden gegenereerd om tijdens de transitieperiode met kunst- en cultuuractiviteiten de wijk een positieve impuls te geven. Het cultureel ondernemerschap van Leidse kunstenaars, de Leidse makers, wordt hierdoor gestimuleerd. De meerwaarde voor bouwbedrijf Heijmans is dat door de culturele activiteiten nieuw publiek getrokken wordt. PS|theater krijgt de opdracht om een participatieve theater-

kunstpraktijk in de Kooibuurt te starten. In hun projecten staat het vertellen en doorvertellen van verhalen en het creëren van ontmoetingen centraal. Deze opdracht past uitstekend binnen hun project 'De Atlas van Leiden' waarin de verhalen van de stad weer teruggegeven worden aan de bewoners.

PS|theater stemt met de drie partijen de opzet en de aanpak van de participatieve kunstpraktijk af. Ze krijgen carte blanche om hun in eerdere projecten succesvol toegepaste aanpak in te zetten. In het kader van het thema 'Het Geloof van Leiden' halen de theatermakers verhalen op die antwoord moeten geven op de vraag wat voor deze wijk de pijlers zijn die houvast bieden in een samenleving in verandering. In de voorbereidingsfase wordt duidelijk dat het in deze wijk gaat om enerzijds de authentieke bewoners, de Kampers en anderzijds de 'andere culturen', waarvan de Turkse cultuur een van de grootste is. De theatermakers maken gebruik van de drie door hen ontwikkelde tactieken om contact te leggen met wijkbewoners om hun verhalen, ervaringen en anekdotes te horen. Ze weten door hun openheid, vriendelijkheid en enthousiasme vertrouwen te wekken. De kunstenaars ervaren de wijkbewoners als warm, persoonlijk en behulpzaam. Die behulpzaamheid kent echter grenzen: de bewoners blijken niet erg bereidwillig om ondersteuning te bieden bij de muziektheaterroute. Het verrast de theatermakers. Ze merken verschil op met andere wijken waar ze gelijksoortige projecten hebben gedaan.

Na de eerste weken wordt het duidelijk dat met name de tactiek van stagelopen bij een organisatie of bedrijf voor de kunstenaars niet de gewenste resultaten oplevert. Het verbinden van buurtbewoners met kleine voorstellingen naar aanleiding van een gesprek of stage verloopt moeizaam. De theatermakers zijn verbaasd dat Nederlandse vrouwen niet bereid zijn om een voorstelling in de moskee bij te wonen. Na een gezamenlijke reflectie concluderen de kunstenaars dat niet de verschillende organisaties of bedrijven de steunpilaar voor deze multiculturele wijk zijn, maar dat het vooral de familiebanden zijn die de belangrijkste steunpilaar vormen.

Deze nieuwe zienswijze vereist een andere aanpak. De theatermakers besluiten om het 'bingo-spel' in te zetten als nieuwe tactiek om met families thuis in contact te komen. Deze keuze komt voort uit de breed gedeelde interesse in de wijk voor dit spel. Door de contacten en de gesprekken met zowel Nederlandse als Turkse families wordt het de theatermakers duidelijk dat families van verschillende culturen meer overeenkomsten blijken te hebben dan ze zelf dachten of wisten. Als oorzaak zien ze dat de groepen in isolement weliswaar vreedzaam naast elkaar leven, maar dat het hen ontbreekt aan belangstelling voor elkaar.

De theatermakers weten met de opgehaalde verhalen, anekdotes en ervaringen een treffende, verrassende en professionele muziektheaterroute samen te stellen over het thema 'familie en familiebanden'. De tour doet verschillende markante plekken aan in De Kooi. Zowel per koptelefoon als 'life' krijgen de bezoekers verhalen te horen afgewisseld met liedjes. De theatermakers hebben de keuze gemaakt om te vertrekken vanuit het thema 'vooroordelen', om de bezoeker als het ware een spiegel voor te hou-

den en deze meteen weer te ontcrachten. Zonder met 'het vingertje' te wijzen wordt de bezoeker duidelijk gemaakt dat er ondanks verschillen toch vele overeenkomsten zijn tussen de verschillende bewonersgroepen van De Kooi. Zoals een van de theatermakers het samenvatte: 'Eigenlijk willen we allemaal hetzelfde, zoals werk en onderwijs en goede vooruitzichten voor onze kinderen.' De theatermakers blijken steeds beter in staat om de persoonlijke verhalen zodanig te vertalen naar universele waarden, dat het voor iedereen te begrijpen is. De tour ontlokt vele positieve reacties aan de deelnemers¹⁰³ die aangeven nu 'anders naar de wijk te kijken'. De theatermakers hopen dat er ook voor de buurtbewoners zelf van een opbrengst gesproken kan worden. Gezien de theatrale aanpak van de voorstelling en de reacties daarop, verwachten ze dat wel. Door 'Noorderling' zijn een aantal belangrijke uitdagingen in deze buurt naar voren gekomen. Het is onduidelijk in hoeverre daar een vervolg aan gegeven kan worden, mede in het kader van de gewenste positieve transitie van de wijk.

De theatermakers hebben van de kunstpraktijk geleerd dat het noodzakelijk is om vanuit de specifieke context en locatie van een kunstpraktijk de gewenste aanpak te bepalen. Dat kan betekenen dat aanvullende tactieken nodig zijn om het gewenste eindresultaat te bereiken. PS|theater heeft met 'Noorderling' een professionele groei doorgemaakt.

¹⁰³ Deelnemers aan de tour zijn afkomstig uit de buurt of wijk zelf, Leiden en daarbuiten. Bron: PS|theater 2015